

УДК 811.163.3-112  
УДК 821.163.3-92  
УДК 32(497.2):811.163.3  
УДК 32(497.2):323.1(=163.3)

Атанас ВАНГЕЛОВ

(1946 – 2021)

## КОНЕСКИ И РАДЕВ КАКО АНТИПОДИ (извадок од пообемна студија)

(...)

### 2.

Првпат кај нас за книгата „Македонија и бугарската преродба во 19 век“ (1918) на Симеон Радев (1879, Ресен – 1967, Софија), од една изразито критичка перспектива (иако, навидум, само патем), зборува првото име на македонската наука за јазикот, уметничка литература и култура академик Блаже Конески (1921 – 1993). Во својата обемна студија „Македонските учебници во 19 век“ (1949)<sup>1</sup> тој го прави тоа на два начина: еден директен и, во добра мера, беспоштеден, и еден индиректен кога известува серија документи во таа студија кои или ги заборава бугарската наука за јазикот, или ги чита главно низ матна призма на нивната добро позната национална доктрина. Таа доктрина се сведува на две пропозиции кои ги формулира бугарскиот преродбенски поет Петко Р. Славејков (1827 – 1895) кон втората половина на 19 век: а) македонските говори се бугарски и, според тоа, б) нема ни македонски народ.

Директно зборува Конески во завршниот, петти раздел од поглавјето кое носи наслов „Дејноста на Партенија Зографски“ (Конески 1967: 177–198). За таа цел, тој дава два мајсторски одбрани кратки извода од книгата „Македонија...“ на Радев. Во тоа поглавје Радев во детали зборува за историјата на бугарската Егзархија која, како и секоја историја, подразбира и некои актери. Меѓу тие актери има и видни Македонци, луѓе од еснафскиот и трговскиот слој, чии очекувања не се совпаѓаат со оние на горните Бугари, како што ги вика Радев. На еден начин зборува за нив авторот на „Македонија...“, а на друг авторот на „Македонските

<sup>1</sup> Јас се служам тука со верзијата „Кон македонската преродба. Македонските учебници во 19 век“, второ издание на таа студија (Скопје, Институт за национална историја, 1959) кое се пренесува во „Избрани дела во седум книги“ на Конески, т. 4, „За македонскиот литературен јазик“ – Скопје, „Култура“ 1967. Таа студија е објавена и на англиски јазик: „Toward the Macedonian Renaissance“, Скопје, 1961.

учебници...“ Веќе тоа е доволно да каже: во тој поглед, С. Радев и Б. Конески се – антиподи.

Индириектно зборува Конески кога, речиси, во целата книга „Македонските учебници...“, на прегледен и систематски начин, дава извесен број документи за кои С. Радев, во својата книга „Македонија...“ смета дека: а) или се неважни, б) или, во споредба со оние на кои се повикува, барем не толку важни, в) или ако се, во крајна линија, важни, треба да се изостават во името на некои „повисоки цели“, според етичкото начело „од две зла помалото.“ За што точно станува збор кај еден добро известен човек каков што бил авторот на книгата „Македонија...?“ За тоа ќе стане збор подолу во овој труд. Сега минувам на првиот од оние два мајсторски одбрани извода во книгата „Македонските учебници.“ на Конески.

Првиот извод го зема Конески од бугарскиот превод (1927) на книгата на Радев. Тој уследува по една категорична оценка со видлив полемички акцент, ретка појава во неговите научни студии.<sup>2</sup> Еве што и како вели Конески за таа книга на Радев која има свој континуитет со неговите двотомни „Градители на современа Бугарија (1911), оценети како оригинален и голем придонес кон бугарската историографија. „Кога човек вака, по податоци од времето, ќе се запознава какви сметки си правеле луѓето, постапувајќи вака или онака“ вели со тон на кротка огорченост Конески, „ќе му се покажат во сета **надуена поза**<sup>3</sup> [јас истакн.] националистичките декламации од родот на онаа што ја искажува Симеон Радев – дека ‘необузданият патриотизъм на българите, мистериозниот и дълбок инстинкт който свързва една към друга всичките части на това племе...’ – ги влечел и Македонците да се соединат со Егзархијата.“ (Конески 1967: 196).

Прво што треба да се рече и подвлече за тој краток извод на Конески од книгата на Радев е, дека, по еден кус и концизен начин фрла сноп светлина врз главните белези на политичката филозофија на С. Радев која не може да се издели од неговиот животен стил. Тој животен стил, како и кај секој човек, па така и кај една маркантна фигура на бугарската публицистика, историографија и уметничка критика со завидна ерудиција е во „неразрива“ врска со духовниот склоп („внатрешен

<sup>2</sup> Нема да се претера ако се рече дека, во некоја рака, „Македонските учебници“ се втор дел од неговата полемичка расправа „По повод најновиот напад на нашиот јазик“ (Скопје, 1948) во кој (дел) се изложува, исцрпна аргументација за која нема место во полемичка расправа наменета за широка публика и со конкретна адреса. Од таа гледна точка лесно се разбира и оној „полемички акцент“ во оценката на Конески на книга од Радев која, во 1918 исполнува сосем конкретни политички функции меѓу кои прва и главна е да се убеди светот дека Македонија е „неразрива част от България“, како што подоцна му пишува Кирил Мирчев, софиски професор по словенска филологија, на Конески.

<sup>3</sup> Еквивалент за таа „надуена поза“ е зборот „ароганција“ – одлика на ментални склопови со изразита авторитарна црта.

лик“) на С. Радев. Изразот животен стил тука се користи во онаа смисла што ја предлага и формулира белградскиот филозоф Н. Милошевиќ во неговата обемна и богато документирана книга за големиот филозоф на витализмот Ф. Ниче (Milošević 1989: 11–59). Ако, на пример, се утврди некој „стремеж за прекумерно важење“ (Milošević 1989: 39), – онаа „надуена поза“ за која зборува Конески кога пишува за Радев, – каква што идентификува спомнатиот филозоф во делата на Ф. Ниче, тогаш тој „стремеж“ не може а да не се изрази во делата на ерудит од форматот на Радев, а се изразува како склоност кон „деформации.“

За нешто слично зборува и Ц. Тодоров во својата книга „Ние и другите“<sup>4</sup> објавена во истата (1989) година како и онаа на Н. Милошевиќ која зборува за филозофијата на Ниче. „Спроти некој текст ние можеме, пред сè, да бараме да го објасниме (со социјални причини или со психичка конфигурација, на пр.), или да го разбереме“ (Todorov 1989: 15). Оние „социјални причини“ на кои укажува Тодоров не се друго освен контекстот во кој настанува текст, додека онаа „психичка конфигурација“ упатува на авторот на тој текст кој, помалку или повеќе, доаѓа до израз во истиот текст. Две години по престојот (1902) на С. Радев во Париз<sup>5</sup>, едно од водечките имиња на француската уметничка критика Емил Фаге, објави книга за знаменитиот филозоф на иморализмот Фридрих Ниче (Faguet 1904) до која сигурно дошол авторот на „Македонија...“ нешто подоцна, како бугарски амбасадор во Хаг и Брисел. Во таа книга Фаге дословно пишува: „Често се случува, можеби секогаш, кога еден филозоф ги изложува своите идеи, само да го анализира својот карактер. Често се случува, можеби секогаш, да ги зема своите чувства како почетна точка.“ (Faguet 1904: 2). Не е многу далеку од таа оптика и Конески кога, во својата полемичка книга „По повод...“ од 1948 (Конески 2002: 8) зборува за два клучни мотива кои доаѓаат до израз кога се обликува текст: еден „сознаен“ кој го потиснува на втор план авторот со неговата „психичка конфигурација“ и еден „чувствен“ кој го прави истото со оној „сознаен“ мотив. Кој од тие два мотива се налага како доминанта не само во книгата „Македонија...“ на Радев за која тука станува збор, туку и во другите негови критички и историографски списи?

Веќе во најраната младост на С. Радев можат да се препознаат ако не силни акценти, тогаш јасни знаци за неговата склоност да се обликува текст под силно дејство на „психичка конфигурација“ кој му ја дава неговата т. н. емотивна боја. Така, на пример, во неговиот младешки расказ „Танас Колимачка“ (Радев 1896), веќе доаѓа до јасен израз него-

<sup>4</sup> “Nous et les autres. La réflexions française sur la diversité humaine” – Paris, “Editions du Seuil” 1989.

<sup>5</sup> Тој е секретар на редакцијата на весникот „Mouvement macédonien” кој, една година пред да избувне Илинденското востание, треба да ја запознае западноевропската јавност за положбата на Македонците во Турција и да ја добие нејзината наклоност во борбата за автономија.

вата склоност кон портретирање од една иронично-саркастична перспектива која, од своја страна, упатува на силен и пресуден удел на автор (Todorov 1989: 15), со неговиот духовен видокруг во текстот што го пишува. Радев го почнува тој текст со првиот стих („за гневот Ахилеев...“) од „Илијадата“ на Хомер за да каже, по кус начин, дека „гневот“ е, исто така, одлика на неговиот јунак Танас Колимачка кој нема „ништо херојско“ во себеси наспрема Ахилеј. Изворот на тој гнев е надворешен кај славниот антички јунак; изворот на тој гнев кај Танас е – внатрешен: тој е гневен на самиот себеси затоа што сите се подбивааат со името кое го добил како единствено наследство од неговиот татко. Треба тука веднаш да се додаде дека „психичката конфигурација“ на тој јунак на Радев е таква што тешко може да излезе на крај со тоа семејно наследство.<sup>6</sup> Тој имал, како што вели Радев, „увисната малку долу буза“ која била „атест за умствена сиромаштија.“ Иако изворите на гневот кај Ахилеј и неговиот херој „без ништо херојско“ во себеси се од различно потекло, тие се исти по интензитет затоа што, вели Радев во истиот расказ, таква била „човечката природа“ (Радев 1896).

Таа портретистичка склоност со помалку или повеќе видливи иронично-саркастични акценти доаѓа до полн израз и во неговата книга „Македонија...“ која станува една од главните одлики на неговиот „жив стил“ кој го избегнува, на тој начин, „сухото изложение“ до кое многу држат т. н. „објективни“ историографи. Како, по најкус можен начин, може да се дефинира тој „жив стил?“

Кога, на пример, С. Радев ги дава портретите на Пајсиј Хилендарски, на д-р Стојан Чомаков, на Партенија Зографски, на Григор Прличев и многу други тој, во крупни потези, го оцртува нивното „прави“, за него показ на внатрешниот лик на тие луѓе. Или, поинаку речено, тоа „прави“ од неговите портрети помага да се оцртаат контурите на тој внатрешен лик кој суштински ги одредува постапките („прави“) на тие луѓе. Од друга страна, кога Конески наведува извод од Радев во кој зборува за „длабок и мистериозен инстинкт“ кој бил одлика не само на луѓе, туку и на цели народи кои или го имаат, или го немаат, и кога му спротивставува, од своја страна, еден друг – оној на интересот кој во неговиот речник се вика „сметки“, тогаш тој е на страната на „прави“ што потиснува на втор план духовен склоп на носител на некоја појава.

Разликата е во следново: во вистините на Радев има многу Радев; во вистините на Конески има минимум Конески. Тоа не важи само за неговите научни прилози од областа на јазикот и македонската литература и култура, туку и за неговата лирика во која, на пример, изречно вели: „јас говорам општо за состојбите“; „тој што ќе дојде по мене ќе ги именува самите носители“ (Конески 1990: 21). Тој говори „општо за состојбите“

<sup>6</sup> И ресенското „семејно наследство“ (заможно) на С. Радев игра своја улога во моделирањето на неговиот внатрешен лик. За тоа зборуваат многу детали од неговите „Ранни спомени“.

не затоа што се плаши од некои последици ако ги конкретизира. Зборува „општо“ затоа што веќе ги препознал како искуства и на браќата Кирил и Методиј, и на Климент Охридски, и на Григор Прличев, и на Коста Рацин, и на многу други, а нивната конкретизација како лично искуство би го претставила како човек со „надуена поза“ без свои „претечи.“

По што, уште, се разликуваат тие два силни инстинкта: едниот егоистички (интерес) ориентиран, во прв ред, кон целта „добивка“, а другиот (мистериозен), навидум алтрустички наспрема првиот, ориентиран кон апстракцијата „длабоко патриотско чувство“, одлика само на некоја група луѓе или народ (за тоа допрва ќе стане збор) која, со тоа, ги издига над други?

Како што кажува етимологијата на зборот „интерес“ (од лат. *inter esse* кое подразбира најмалу двајца: „јас и ти“), тој може да биде или однос по разбирање – комплементарен, или однос по спротивност – полемички. Кога Конески зборува за тој интерес („сметки“) во својата книга „Македонските учебници“ јасно е дека тој го гледа тој интерес како извор на ривалитет меѓу еснафите и трговците од горна, и оние од долна Бугарија (Македонија), кажано со јазикот на С. Радев. Едни се интересите на горните Бугари кои се залагаат за централистички уредена црковна установа како, на пример, бугарската Егзархија од 1871, сосема други на оние од Македонија „Нашите трговци и еснафи бараа демократска уредба на Егзархијата, кога тие преку своите општини би можеле да имаат полна контрола на работата во Македонија“ „надвладае централизмот.“ (Конески 1967: 196).

Оној „длабок мистериозен инстинкт“ на Симеон Радев како одлика и на бугарските, и на македонските еснафи и трговци е, така да се каже, возвишен и благороден затоа што не подразбира некоја егоистичка користољубивост за која зборува Конески. Тој возвишен инстинкт доаѓа до израз во критични моменти за бугарската држава (и за тоа посебно ќе стане збор тука), а по својата природа е – „безинтересен“ или *désintréssé*, како што вели во својата книга „Македонија...“ Освен тоа, тој е подеднакво добро распореден како кај бугарските еснафи и трговци, така и кај оние од Македонија. Видлив израз на тој благороден интерес е „необузданиот патриотизам“ (Радев 1918: 260), кој експлодира во критички години за бугарскиот народ на Балканот од кој „неделима част“ се и Македонците. Кога вели дека тоа чувство е „мистериозно“ од една, а од друга страна дека тој се искажува како „необуздан патриотизам“ (тука тие се синоними), тој секако мисли на две работи: на неговата генеза која води кон појава кај некои народи/племиња, а кај други – не. Се поставуваат сега, со оглед на тоа, две прашања: а) дали тој инстинкт е навистина толку мистериозен како што мисли Радев и б) дали е навистина толку безинтересен или *désintréssé*?

И мистеријата на тоа чувство, и на зауздливиот патриотизам како видлив облик на тоа чувство не се ништо друго освен склоност кон со-

цијабилност (Kristeva 1988: 250–255) која, заедно со склоноста кон автономија, се препознава како темелна одлика на тоа што се нарекува „човечка природа“. Накусо, таа социјабилност, како и автономизмот, не може да биде одлика само на – некои, како што мисли и пишува Радев во својата книга „Македонија“. Според тоа, не може да се рече дека, на пример, кај некои племиња (она на Аспарух) доминантна била склоноста кон дисциплина (социјабилност), а кај други (словенските маси), склоноста кон автономизам (индивидуализам), како што вели Радев, а за што подолу ќе стане збор.

Тоа се работи кои, исто така, му се добро познати (или би требало да му бидат!) на еден ерудит од форматот на Радев, а кои, најверојатно, по налог на „повисоки цели“ ги заборава во неговата учена книга „Македонија...“ Следува, уште, од тоа, и дека тоа „мистериозно чувство“ со неговиот синоним „необуздан патриотизъм“ е само верзија на основниот порив „интерес“ кој, во длабинската психологија на Фројд е под власта на инстинктот за „самоодржување“ – Eros. Тој е конструктивен, наспрема еден друг, кој е деструктивен – Thanatos. Оној Танас Колимачка во младешкиот расказ на С. Радев кој страда од самиот себеси е добра илустрација за тој разорен порив. Кога во истиот расказ авторот вели: таква била „човечката природа“ тој, на индиректен начин, дава до знаење дека, кај некои луѓе тој порив е посилен, а кај други – не. Но затоа пак нема луѓе (ниту може да има!) кај кои, просто, го нема тој порив.

Ако нема суштинска разлика меѓу оние „сметки“ за кои зборува Конески во „Македонските учебници...“ – едни за видните еснафи и трговци од Македонија, а други за оние од Бугарија, ако тие сметки воделе кон неизбежен конфликт за кој дава доста документи и оној „мистериозен инстинкт“ за кој зборува Радев во својата „Македонија...“ кој ни оддалеку не е толку *désintréssé* како што уверува, тогаш се поставува простото прашање: како е можно две варијанти на еден порив да доведат до конфликт меѓу две заедници и по што тие интереси се различни? Одговор на тоа прашање дава никој друг туку С. Радев уште на првите страници од неговата книга „Македонија...“ Таму, каде што објаснува зошто Словените кои го населиле Балканот далеку пред да се појави малубројното племе на Аспарух на историската сцена во VII век („предводени од Аспарух, тие ги потиснуваат византиските војски на долни Дунав и се населуваат во денешна Добруца, каде што образуваат своја држава“, Радев 1918: 10), – не успеале да образуваат своја независна, словенска држава и наспроти нивната многубројност.

Радев уште пишува: „Бугарските освојувачи беа, сè укажува на тоа, без прекумерна имагинација, малку склони кон мечтаења и чувства, но со голема способност за политички живот и командување. На Словените индивидуалисти, непостојани и имагинативни, тие им ја всадија идејата за држава, чувството за авторитет и дисциплина“ (Радев 1918: 12). Нешто пред тоа, Радев не пропушта да потсети дека и кај Слове-



ните-индивидуалисти се јавувало тоа „мистериозно чувство“, но не и со таква сила како кај племето на Аспарух од една и, згора на тоа, само тогаш кога биле непосредно загрозени: „По потреба, тие воспоставувале некој вид федерација, меѓутоа, штом ќе минела опасноста, тие ефемерни врски се распаѓале [нивната непостојаност!]. Со еден збор, беа плен на еден анархистички дух кој спречуваше секаква организација.“ (Радев 1918: 10).

Што помага да се измери степенот на тоа „мистериозно чувство“ кое, според зборовите на авторот на „Македонија...“, било силно кај Бугарите кои, уште во тие далечни времиња, знаеле за авторитет и дисциплина, наспрема Словените склони кон анархизам? А што друго ако не онаа држава до која дошле Бугарите откако избиле на Балканот во кој биле доминантни словенските маси. Веќе тоа укажува дека државата, според Радев, не е плод на некој историски процес туку, во прв ред, на волјата на племе или народ. Големата „способност за политички живот“, како што подвлекува Радев е само израз на таа „волја“ со која не биле обдарени далеку помногубројните словенски маси во споредба со малубројните Бугари на Аспарух. Таа способност не зависи (или, ако зависи, тоа не е пресудно!) од некои надворешни фактори кои, во даден момент, можат да бидат повољни или неповољни за оние кои сакаат да направат своја држава. По потреба кога, на пример, Радев зборува за модерните Грци и нивниот палео-национализам, тој ги уфрла во игра токму тие надворешни фактори (Радев 1918: 205), а пак тоа е, од своја страна, една веќе изострена, манихејска антитеза во неговата оптика која многу зборува за неговата „психичка конфигурација“, како и за нејзиниот голем удел во книгата „Македонија...“.

Ако треба накусо да ја определиме таа оптика, тогаш ќе речеме дека е, по дух, натуралистичка и волунтаристичка истовремено, во класичната смисла на тие термини, онака како што се предлага и објаснува во виталистичката оптика на филозофот Ф. Ниче. Тие две одредници не одат баш најдобро една со друга, на што посебно укажува белградскиот филозоф Н. Милошевиќ. При овој повод ќе кажам само толку: веќе, на првите страници од својата книга „Македонија...“ С. Радев дава многу детали кои помагаат да се добие добар увид во неговиот аксиолошки систем, односно на кои вредности тој им дава доверба (од таа гледна точка тие се пожелни и конструктивни), а кои ги смета за непогодни затоа што не помагаат да се направи – држава.

Ако словенските маси на Балканот во IX век биле, според оптиката на Радев индивидуалисти и анархисти, тогаш Бугарите од племето на Аспарух биле колективисти и монархисти. Очигледно е, односот индивидуализам и анархизам на една, и монархизам и колективизам на друга страна е – полемички. Ако е полемички, тогаш се поставува прашањето: како едно малубројно племе, она на Аспарух, успева да ѝ се наложи на огромна словенска маса на Балканот и, во крајна линија, да ја покори? И

на тоа прашање одговара С. Радев во книгата за која тука станува збор. Се разбира на свој начин кој не може да се издели од политичкиот контекст во 2018, но и од неговата „психичка конфигурација“.

На едно место, во своите сеќавања кога, како член на бугарска делегација става потпис врз „Букурешкиот мир“, тој вели дека тогаш го загубил „сетилниот дел“ од себеси. Сега, во 2017, тој уште еднаш го губи тој „сетилен дел“ кога, со ресенчанецот Андреј Љапчев става, како и во 1913, потпис врз „Солунското примирје“ нова национална катастрофа на бугарската држава во период од 3 до 4 години. Ако го загубил, нема ли да побара утеха во тоа да ги запознае барем оние околу него (свет) што и колку загубил тој? Има многу детали во книгата „Македонија...“ за таа загуба. Тука ќе стане збор барем за некои од нив.

### 3.

Сега се враќам на вториот извод од книгата на Радев кој се дава во „Македонските учебници“ на Конески. Во оригиналното издание на Радев од 1918 тој извод гласи: „Тука го допираме големиот психолошки миг до кој доаѓа бугарското движење. Од обртот до кој ќе дојде ќе произлезе насока за Бугарите што ќе ги обврзува на долг период во иднината. Дали ќе ја жртвуваат тие Македонија од страв од шизма и од послушност кон Русија? Или пак, ќе видиме, за да ја зачуваат Македонија за татковината-мајка [patrie mère]<sup>7</sup> тие ќе ги поднесат и ударите на Црквата, и гневот на Русија? Тежок миг кога еден народ треба да се праша кој е неговиот долг...“ (Радев 1918: 259).

За тој извод Конески уточнува дека се наоѓа на стр. 453 од бугарската верзија (1927) на книгата „Македонија“. Со оглед на тоа што зад првиот извод стои стр. 454, може да се заклучи, под услов да не постои грешка во пагинација на Конески, дека вториот извод му претходи на првиот. Точно е, како што не пропушта да соопшти Конески дека, на тоа место, Радев зборува за народниот собор од почетокот на февруари во 1871, на кој треба да се донесе уставот на Егзархијата, меѓутоа, во првото, оригинално издание на „Македонија“, за таа работа станува збор во претпоследниот, 6-ти раздел од IV глава која носи наслов „Основање на бугарскиот Егзархат и прашањето за македонските епархии.“ Само тоа е доволно да каже дека во верзијата на таа книга на Радев од 1927 се направени крупни структурни промени по кои, она место од кое ги зема изводите Конески, се нашло во третата глава на тоа издание. Ако се направени такви, крупни структурни промени (што е многу сигурно), само од себе се разбира дека се вршени и некои стилски, за што има добри индиции и во оние изводи што се даваат кај Конески во разделот од „Македонските учебници во 19 век“ кој зборува за дејноста на архимандрит Партениј Зографски.

<sup>7</sup> Во бугарската верзија од 1927 – „Родината-мајка“.



Друга, мошне важна работа на која треба да се укаже тука е следнава: во оригиналната верзија на Радев вториот извод е опис на драматична дилема пред која се нашле делегатите на тој собир (да допуштат или не делегати од македонските епархии?), а првиот извод кој зборува за „необуздан патриотизам“ (*patriotisme farouche*<sup>8</sup> во оригиналот) како израз на „мистериозен инстинкт“ се дава во друг, изделен пасус, и тој е авторски коментар, кажано со речникот на Конески. Таа очигледна промена кај авторот на „Македонските учебници“ која го доведува коментарот на Радев пред неговиот опис е условена од внатрешната логика на текст кој во детали расправа за литературната дејност на некогашниот жесток (*ardent*) кукушки владика.

Од некои свои (добри?) причини Радев не посветува, безмалу, никакво внимание на детали од тој вид. Тој се задоволува само да ги нотира, по еден општ начин, иако ласкав и егзалтиран. Така, на пример, тој зборува за „прекрасна звучност“ (*sonorité admirable*) и за „совршена убавина“ (*beauté parfait*) на неговите списи, главно „од историјата на бугарската црква.“ Не пропушта, исто така, да каже дека неговите погледи за обликот на бугарскиот литературен јазик, тогаш сè уште во настанување (*en devenir*), не се согласувале со доминантната мисла на бугарската учена елита која брани становиште дека тој литературен јазик треба да се гради врз основа на источно-бугарските говори. Конески анализира и коментира статија од авторот на „Началное учение“ во која објаснува зошто идниот „општ јазик“ за Бугарите и Македонците треба да има основа во западно-македонските говори (Зографски 1858: 183) и таа работа му била добро позната на Радев. Со своите погледи тој учен свештеник од Галичник предизвикува архајски гнев кај еден преродбенски поет каков што бил Петко Рачо Славев кој отвора фронт против наследникот на Партениј, К. А. Шапкарев. За сето тоа не кажува ништо С. Радев во својата книга „Македонија“, како што не кажува ни зошто, на тој важен собир од февруари 1871 во Цариград, не се нашол и „жестокиот“ кукушки владика.

Тоа веќе допушта да се формулираат две оптики во однос на дејноста на првиот „бугарски владика“ назначен од цариградската Патријаршија во Кукуш која била, според Радев, и прва победа над агресивниот хеленизам. Првата оптика, онаа на С. Радев, ги истакнува заслугите на Партениј во борбата против доминацијата на фанариотите во црковните работи. Во последица на тоа, тој ги повлекува на втор план неговите дела, особено нивната содржина. Треба да се каже, за љубов на вистината, дека тој зборува и за нив, но само од гледна точка на нивниот стил кој, според авторот на „Македонија“ се одликувал со „прекрасна звучност“ и со „совршена убавина“.

<sup>8</sup> Дословно „див патриотизам“.

Втората оптика, онаа на Конески, напротив, во детали зборува за тоа што Радев го потиснува на втор план. Таа ги анализира во детали не само одликите на јазикот и тоа од строга филолошка перспектива, на кои се напишани неговите два дела „Свештена историја“ и „Начално учење“ туку и теоретските погледи на архимандрит Партениј за идниот литературен јазик на Бугарите, тогаш сè уште во настанување. Систематската анализа на Конески изнесува на видело еден добро упатен филолог кој знаел да ги издвои и, потоа, да ги формулира и образложи темелните одлики на западномакедонските говори кои, потоа, ќе ја дадат основата за идниот македонски литературен јазик. Тоа му допушта на Конески да заклучи дека Партениј Зографски бил „прв наш човек со извесна научна концепција за јазикот, со една система од погледи за народните говори и нивниот однос кон литературниот јазик, човек што навистина во тоа време можеше да придонесе за разработка на македонската граматика“ (Конески 1967: 185).

Што е, според оптиката на Радев, главен белег на Партениј како историска фигура со свое видно место во борбата против хеленизмот, но и како писател кој се одликувал со особен и впечатлив стил, а за кој авторот на „Македонија“ сепак не наоѓа место меѓу оние на кои им посветува посебна глава во книгата „Македонија...“: од Јоаким Крчовски, па до Григор Прличев?

Во одговорот на тоа прашање Радев прибегнува кон својата омилена и, веќе, испробана постапка во двотомните „Градители на современа Бугарија“ (1911) која му ја носи славата на „блестящ“ историограф: прво опишува некои физиономиски детали кои го упатуваат кон психолошки карактеристики на ликот за кој зборува, а потоа, ги поврзува со нивните постапки. Партениј бил, вели Радев, човек со „видлива благост“ зад која се криела, меѓутоа, бурна природа на жесток патриотизам (*patriotisme ardent*) (Радев 1918: 138). По природа, бурни и жестоки патриоти биле и кукушаните кај кои доаѓа Партениј како „прв бугарски владика“ поставен, под силен притисок на околностите, од цариградската патријаршија. Така тој се поставил, прецизира Радев, на иста линија (*au même diapason*) со нив. Тој ја зел за своја старозаветната максима: „око за око, заб за заб.“ Таа дошла до израз кога фанариотите запалиле некои „бугарски ракописи.“ Партениј направил „автодафе на грчките во својата епархија“ поентира Радев. И не само тоа. Тој практикувал таква исклучивост (*esprit absolu*) и во односот кон Турците, а пак тоа било и причината предвреме да биде повлечен од таа епархија.

Од деталите кои ги смета за важни и кои зборуваат за неговиот духовен склоп Радев посебно изделува еден. Галичкиот архимандрит е првиот човек од Македонија кој учи Духовна академија во Киев. По завршувањето на таа академија тој поминал извесно време во Русија, каде што му се укажала можност да направи убава кариера. Според наодите на еден (1905) од неговите последни биографи (Л. Димитров),

тој се пробил до високите кругови на руската елита и едно време бил дури учител на рускиот двор. Како постапил Партениј во тој, за него, пресуден момент од животот? Радев вели: „Тој македонски селанец кого каприцот на животот (*l'hasarde de la vie*) го приближил до најмоќниот двор на светот не бил заслепен од блесокот кој го опкружува: тој имал само една амбиција – да му служи на својот народ (*à sa race*) (Радев 1918: 137).

Авторот на „Македонија...“ добро знае дека Партениј е, по мера на своето време, мошне образован човек. Тој добро знае грчки, латински, хебрејски, а турски и руски се подразбираат. Освен тоа, како што пишува Конески, тој добро бил упатен и во филолошките науки. Само како еден образован човек од формат тој можел да се пробие до „најмоќниот двор на светот.“ Сака ли Радев да го понижи кога го уфрла описот „македонски селанец?“ Поверојатно е дека тој не можел да се лиши од привлечноста на контрастот кој му се понудил на тоа место, а кој помага да се направи впечатлива слика до која многу држи неговиот стил. Еден човек од длабока, зафрлена низина, која и за бугарската држава била крајна периферија (Галичник), и блесокот на дворот на руската империја! Ете го тој контраст кој му издиктирал на авторот на „Македонија...“ споредба која звучи како навреда на една, во секој поглед, велеучена интелектуална фигура. Своја улога во сето тоа има и теоријата на „расијализмот“ кој наоѓа голем приврзаник во антропологијата на Иполит Тен, кого С. Радев го чита уште како питомец на лицејот „Галата Сарај“ во Цариград.

Ригидниот детерминизам е душа на тој „расијализам“ (Todorov 1989:133), кој воспоставува каузална врска меѓу физиологијата и психологијата. Од перспектива на тој ригиден детерминизам еден галички „селанец“, цврсто вкоренет во својата почва како и секој „селанец“ ни не можел да постапи поинаку одошто постапил кога му се укажала можност да направи кариера во светот на високата руска елита. Гласот на почвата бил посилен кај него од гласот на рускиот двор. Сака ли да каже, уште, на еден индиректен начин С. Радев, дека гласот на „неопходимоста“ кој, неговиот портретист Б. Делчев го препознава како карактерна црта на Радев, можел да го слуша и чуе само потомок на заможен ресенски трговец (каков што бил, по потекло, Радев), но не и потомок на галички селанец? Не ја исклучувам ни таа индиректна сугестија која помага да се разбере зошто Партениј станал македонист кој знаел теоретски да ги формулира и брани своите погледи, а пак авторот на „Македонија...“ еден егзалтиран и екстатичен „бугарист“ кој живеел со гордоста да каже дека бил – Бугарин, како што вели сам.

„Македонизмот“ кој, веќе, во шеесеттите години на XIX век имал своја историја, како што пишува П. Р. Славејков, има и свој континуитет, а во времето на првата младост на С. Радев добива некој вид егзалтирана и полемичка форма, особено со појавата на К. П. Мисирков и

на неговата книга „За македонските работи“ (1903). Од една страна тој „македонизам“ е нешто како камче во чевел за „бугаризмот“, а пак од друга тој е жива, постојана и отровна критика на животниот избор на С. Радев, со која мора да се носи и да ги одмерува своите сили во текот на целиот свој живот. Од таа перспектива станува многу појасно зошто, уште на почетокот од својата книга „Македонија...“, тој зборува за една „нова нација, словенска по јазик и бугарска по име“ која се појавила уште во IX век на историската сцена на Балканот и зошто појаснува дека, сепак, тоа не значело дека била постигната некоја „психолошка хомогеност“ која, потоа, била жива со векови и на свој начин ја моделирала државата и нејзината мисла.

Можеме, врз основа на тоа што се рече, да го резимираме односот на С. Радев кон Партениј Зографски чија улога ја минимизира и маргинализира на тој начин што го изостава од главата во која зборува за македонските писатели кои придонеле за бугарската преродба. Своја улога во таа маргинализација играат два мотива: еден идеолошки и еден психолошки. Идеологијата „бугаризам“ на С. Радев и идеологијата „македонизам“ се опонентни и полемички. За да дојде до израз идеологијата „бугаризам“ мора да биде потисната или, барем, ослабена идеологијата „македонизам“, а тоа и го прави С. Радев кога не кажува ништо за содржината на делата на галичкиот архимандрит, иако великодушно вели дека неговиот стил се одликувал со „прекрасна звучност“ што треба да биде добро покритие (како што и е!) за евентуалниот приговор: зошто, на пример, меѓу македонските писатели од XIX век има место за Рајко Жинзифов од Велес, но не и за Партениј Зографски? Психологијата на „галички селанец“ каков што бил по потекло Партениј и психологијата на потомок на заможен ресенски трговец се, исто така, полемички: Партениј, вели Радев, немал друга амбиција освен да ѝ служи на „својата раса“, а немал друга амбиција затоа што „расата и почвата“ се нераскинливо сврзани според ригидниот детерминизам на Иполит Тен. Сето заедно ја дава онаа слика за Партениј што ја наоѓаме во „Македонија...“

Сликата на Партениј е многу подруга во научната оптика на Конески. Тоа е видливо на прв поглед. Конески систематски избегнува портретистички дигресији макар и во крупни потези, без кои никако не може Радев, а пак уште помалку објасненија од физиолошко-психолошка перспектива до кои држи ригидниот детерминизам. За него социо-историскиот контекст (историја) со неговата „закономерност“, како што често вели првото има на нашата наука за јазикот, игра крупна улога како и психо-структурата на носител на појава.

Кога, на пример, тој ја анализира увереноста на Партениј дека треба да се направи некој „обштиј јазик“ за Македонците и Бугарите (и, потоа активата на тој план) – комбинација на западномакедонски и источнобугарски дијалекти како основа, тој заклучува дека таа замисла (компромис) на галичкиот архимандрит немала реална подлога затоа

што прашањето за бугарскиот литературен јазик било веќе решено: „Во времето кога ова становиште се формулира“, вели Конески, „бугарскиот литературен јазик беше доста напреднат во својот развиток. Тој се изградуваше врз основа на источнобугарските говори, најоддалечени од македонскиот јазик, зашто Источна Бугарија претставуваше средиште на бугарската економска и културна преродба. Кон крајот на 50-тите години од минатиот [XIX] век нема установеност на бугарскиот правопис, како и на одделни црти на литературниот јазик, но основното прашање: врз кои народни говори ќе се изградува тој, беше на практика решено од претходниот книжевен развиток во Бугарија“ (Конески 1967: 182).

Очигледно е: Конески прво зборува за „времето“ (контекст) кога се јавува една личност со свои погледи за тоа како треба да се реши прашањето за еден „обштиј јазик“ за Бугарите и Македониците која, со впечатлива убедливост, им дава теоретски облик на тие погледи. Потоа поминува на детална филолошка анализа на тие „погледи“ од перспектива на нивната валидност. Така доаѓа до заклучок дека во тие „погледи“ на архимандрит Партениј има јазични црти кои, подоцна, стануваат главни разликувачки признаци на македонскиот литературен јазик во однос на српскиот и бугарскиот. Тоа не значи друго освен дека Конески зборува, на еден особен начин, за личноста на галичкиот архимандрит која, во прв ред, ја бара и ја оцртува во неговото дело. Од тие причини не може да се рече дека и тој прибегнува кон друг вид детерминизам (како и С. Радев) кога се задржува врз контекстот во кој настанува делото на Партениј. Тој контекст се комбинира со убедлива иманентна анализа на делото на некогашниот кукушки владика. Уште помалку може да стане збор за некој ригиден детерминизам меѓу факторот контекст од една, и факторот структура на личноста („психолошка конфигурација“) кон каква што редовно прибегнува авторот на „Македонија...“ кога зборува за личноста и делото на Партениј Зографски.

Важна улога во сето тоа игра и нешто друго: очигледно е, веќе, дека и односот Партениј–Радев на една, и Партениј–Конески на друга страна има некои суштински разлики. Тие разлики одат дотаму што се изјаснуваат како иманентно полемички. Имено, има континуитет меѓу јазикот (галичкиот говор) во кој се обликуваат основите на духовниот видокруг на идниот учител на дворот во руската престолнина и оној јазик на кој, како учен и образован човек, ги пишува и образложува своите филолошки расправи за обликот на оној „обштиј јазик“ за кој се залага. Таков континуитет има и меѓу родниот говор (прилепскиот) на Конески, еден од централните македонски говори врз чија основа беше изграден македонскиот литературен јазик. Тоа е доволно да се каже дека има континуитет меѓу филолошката мисла на Партениј и онаа на Конески, која изигра крупна улога во обликувањето на модерниот македонски литературен јазик. Може да се рече дека, во некоја рака, Партениј Зографски е духовен татко на Конески кој му оставил, во наследство, нешто ска-

поцено и кој, по особен начин, го задолжил да го збогати и умножи тоа наследство.

Таков континуитет не постои меѓу С. Радев и Партениј Зографски, како што нема континуитет меѓу неговиот роден ресенски говор и јазикот на кој одбра да ги пишува своите први раскази кон крајот на 90-тите години од XIX век, како и делата од неговите зрели години кои оддаваат човек со голема ерудиција и уметничка дарба, ако се суди по впечатливоста на неговите портрети и склоноста да уочи малку видлив детаљ што сведочи за маркантна перцептивна моќ. Отсутноста на таков континуитет не може да не се изрази како вид, макар донекаде, разнишана духовна рамнотежа, склона кон нагли и неодмерени реакции. Убаво зборува за тоа еден детаљ од портретот на Радев од перото на Б. Делчев кој опишува кавга меѓу две, во секој поглед, маркантни фигури на бугарската модерна култура – Михаил Арнаудов и Симеон Радев.

Радев често зборувал, се разбира зад грб на Арнаудов, дека делото на тој човек ја немало таа важност која му се припишувала, а зборувал со намера тоа да дојде до ушите на славниот бугарски „литературовед“. Кога Делчев се обраќа до Радев со прашање: зошто избрал за „прицел“ на своите напади еден мирен, „неконфликтен човек, врсник“ и, згора на тоа, „некогашен сопартиец“ Радев му одговара: „Но човекот е таков. Природа: на шеесет години ја откри политиката, а на осумдесет жената.“ Кон тој иронично-саркастичен опис Делчев го додава следниов коментар: „на лицето му светна познатата итра насмевка која секогаш се јавуваше кога успеваше да направи впечаток со некои вербални досетки“ (Делчев 1994: 67). Како што убаво се гледа, Делчев зборува за еден духовен склоп (Радев) со изразени авторитарни црти и еден друг, оној на кроткиот Арнаудов, природа со доминантна толерантна црта. Само прашање на ден било кога ќе дојде до некој вид „расплата“ (пресметка) меѓу тие две природи на која систематски работел авторот на „Македонија...“ До тоа и доаѓа.

Откако и Арнаудов почнал да му враќа на Радев за тие „закачки“ зад неговиот грб, кога почнал да зборува дека дипломатијата го спречила да се самооствари како писател и историграф, дошло до „блиска средба“ меѓу нив во редакцијата на „Български писател“ во која и двајцата навраќале. Кога нешто подоцна, Делчев побарал некој вид објаснение од Радев за тој инцидент, тој му одговорил: „Како дипломат молчев триесет години во интерес на Бугарија. Од деветти септември па наваму други дваесет години молчам, затоа што сум дал збор дека ќе му бидам лојален на вашиот режим. По педесет години молк немам ли право, најпосле, и јас еднаш да избувнам?“ (Делчев 1994: 97). Кон тие зборови на Радев Делчев го додава следниот, кус коментар: „маската на строгост се стопи“ „ме погледна итро и праша: ‘А како гледате на тоа, нели е кажано по – француски‘“ (Делчев 1994: 97).



Има многу места во тој детаљ што го бележи Делчев кои многу зборуваат за личноста на Радев. Ке се задржам само на еден, оној со – „вашиот режим“. Таа отровна стреличка содржи силна индиректна дисквалификација на Делчев како „режимски човек“ кој воопшто не бил тоа, а Радев мошне добро го знаел тоа. Сега не е во прашање некој „вербален блесок“ ами агресивен излив дури и кон оние кои му помагаат само затоа што се осмелуваат да му приговорат на авторитет од рангот на Радев кој не допушта – приговор, знак за слаба точка на авторитарна природа која реагира бурно и прекумерно и на најмала закана. Тој се гледа себеси како човек кој многу ѝ дал на Бугарија. Не кажува ли така, по еден индиректен начин, дека знаел да се огреши и кон вистината ако тоа било „неопходност“ за Бугарија? Што може да значи оној неговиот долгогодишен „молк во интерес на Бугарија“ ако не токму тоа? Најпосле, нема ли директна врска тој „молк“ со односот кон една исклучителна интелектуална фигура, каква што била онаа на галичкиот архимандрит Парсениј Зографски?

(...)

## Библиографија

- Делчев, Б. 1994. *Познавах тези хора III*, София: Издателска къща Иван Вазов.
- Конески, Б. 1967. *Кон македонската преродба. Македонските учебници 19 век*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1967. *Избрани дела во седум книги*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1990. Претеча. Во кн. *Песни и прейеви*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 2002. По повод најновиот напад на нашиот јазик. Во: фототипско издание на *Фондација Небрегово* и неделникот *Стиари*, Скопје.
- Зографски, П. 1858. *Началное учение за деца*. Цариград, во печатницата на Д. Цанков и Б. Мирков.
- Мисирков Петков, К. 1903. *За македонските работи*. Софија: печатена во т.н. „Либерален клуб“.
- Радев, С. 1896. Танас Колимачка. *Новини 19/20*. Цариград.
- Радеџ, С. 1927. *Македонија и българското възраждане въ XIX векъ*. София: Печатница П. Глушковъ.
- Milošević, N. 1989. Ničeov životni stil во кн. *Psihologija znanja* – Beograd: Nolit.
- Todorov, C. 1989. *Nous et les autres. La réflexions française sur la diversité humaine*. Paris: Editions du Seuil.

- Kristeva, J. 1988. *Etrangers à nous-mêmes*, Paris: Fayard.
- Radeff, S. 1918. *La Macédonie et la renaissance bulgare au XIX siècle*. Sofia: Imprimerie de la cour royale.
- Faguet. E. 1904. *En lisant Nietzsche*, Paris: Société française d'imprimerie et de librairie.

Atanas VANGELOV

#### KONESKI AND RADEV AS ANTIPODS

This text is an excerpt from a longer study, a previously not published and not finished manuscript on the literary activity of Blaze Koneski. It deals with the critical analyses and responses by Koneski in the text “The Macedonian Textbooks in the 19th Century” (1949) as a response to Simon Radev’s “Macedonia and the Bulgarian Renaissance in the 19th Century” (1918). This study by Koneski is the first critical analysis of the book by Radev on our territory, later published in English as well, under the title “Toward the Macedonian Renaissance” in Skopje in 1961. Two aspects of the critical view by Koneski of Radev’s study are emphasized, the first being the direct, polemic and the second the more subtle one that points to the mistakes and omissions of significant information related to the Macedonian Renaissance activists. The latter aspect specifically points out the example of the renaissance activity of Partenij Zografski. This text from the unfinished manuscript on Koneski by the author Atanas Vangelov, is being published posthumously and for the first time.

*Keywords:* Blaze Koneski, Simon Radev, Partenia Zografski, Macedonian Renaissance, Bulgarian Renaissance.